

án kiadott császári pátens rendelkezett az állandó kataszter létesítéséről (*Grundsteuerpatent von Franz I. Patent vom 23. 12. 1817 zur Einführung des stabilen Katasters in Österreich*), amelynek magyar területekre való kiterjesztésére 1849. október 20-án került sor (*Patent über die Einführung des Grundsteuerkatasters in Ungarn*). Bécsben a térképek reprodukálására litográfiai intézetet állítottak fel, amely Alois Senefelder (1771–1834) találmánya alapján működött. A litográfia módszere standardizálta a térkép előállítását.

Kezdetben a német nyelvű utasítások alapján dolgoztak a magyarországi felméréseken dolgozó, többnyire külföldről érkező mérnökök. Ilyen volt az 1824-ben Bécsben nyomtatott *Instruction zur Ausführung der zum Behufe des allgemeinen Catasters* című munka⁷ és az 1856-ban szintén Bécsben nyomtatott, az előbbivel azonos címet viselő utasítás.⁸ Ezek jelkulcsai felépítésükben és tartalmukban még igen hasonlítottak egymásra. Az 1824. évi jelkulcs (*Vorschrift zur Zeichnung der Katastral plaene*) négyzethálóban ábrázolta a mezőgazdasági művelés fajtáit, a művelési ágat (*Kulturgattungen*), valamint tartalmazta az egyezményes jelek gyűjteményét (*Conventionelle Bezeichnungen*) és az írásfajta gyűjteményét (*Schrift*). A jelek vonatkozásában külön címszó alatt kitért az épületek egyezményes jeleire (*Gebäude*), a rövidítések jegyzékét pedig az egyezményes jelek címszó alatt közölte. Az 1856. évi utasítás jelkulcsában (*Zeichen-Muster*) nem szerepel az írásfajta gyűjteménye, és a korábbi harminchét művelési ágra vonatkozó rajz helyett csupán huszonötöt ábrá-

zol. Az 1824. évi és az 1856. évi utasítás jelkulcsának más változatai is ismertek, ilyen volt az 1831. január 1-jétől érvényes jelkulcs (*Zeichen Erklärung für die lithographierten Katastral-Mappen vom 1ten Jänner 1831 angefangen*).⁹

Az 1867. évi kiegyezést követően Magyarország területén a kataszteri felmérésnek saját szervezete alakult ki. A legfelsőbb irányítást Bécsből átvette a Magyar Királyi Pénzügyminisztérium, saját ügyosztályt hozva létre az állandó kataszter ügyeire. Az *Utasítás a kataszteri felmérés végrehajtására* című kézikönyvet 1869-ben a Magyar Királyi Államnyomdában nyomtatták Budán.¹⁰ A 68 oldalból és 32 mellékletből álló magyar nyelvű kiadvány elsődleges forrása a dualizmus kori kataszteri, más néven telekzeti felméréseknek. Megjelenésétől fogva ezen utasítás szerint végezték a kataszteri munkálatokat. Az 1869. évi utasítás előírásai a huszadik század elejéig voltak érvényben, ekkor jelent meg a részletes előírásokat tartalmazó *Utasítás az országos kataszteri felmérés végrehajtására*, valamint a *Minták és mellékletek az országos kataszteri felmérés végrehajtása iránt* című munka. Utóbbiban jelent meg egy újabb részletes jelkulcs Kirajzolás mintája címen.¹¹

Az 1869. évi jelkulcs (*Rajzminta*) az *Utasítás* függelékekének XIII. számú mintája (1. kép). A birtokvázlatokra, a felvételi előrajzokra és a kataszteri térképekre vonatkozóan tartalmazza az egyezményes jelek gyűjteményét, a jelek használatát magyarázó szöveges részt és a térképen használható rövidítések jegyzékét. A jelkulcs ezen három részét az utasítás összefoglalóan *közegyezési jelzeteknek* nevezi.

⁷ *Instruction zur Ausführung der zum Behufe des allgemeinen Catasters in Folge des 8. und 9. Paragraphes des Allerhöchsten Patentens vom 23. December 1817 angeordneten Landes-Vermessung*. Wien, 1824.

⁸ *Instruction zur Ausführung der zum Behufe des allgemeinen Catasters in Folge der Allerhöchsten Patentens vom 23. Dezember 1817 und vom 20. October 1849 angeordneten Landes-Vermessung*. Wien, 1856.

⁹ KAIN, ROGER J. P., BAIGENT, ELIZABETH: *The Cadastral Map in the Service of the State. A History of Property Mapping*. Chicago, 1992. 199.

¹⁰ *Utasítás a kataszteri felmérés végrehajtására*. Buda, 1869. (= *Utasítás*) Az *Utasítás* paragrafusokra osztott, a szövegben ezekre hivatkozom.

¹¹ *Utasítás az Országos kataszteri felmérés végrehajtására. I. rész: háromszögtani háromszögelés általános része és részletes felmérés*. Bp., 1910; *Minták és mellékletek az országos kataszteri felmérés végrehajtása iránt a M. kir. Pénzügyminisztérium által 1904. évi december hó 17-én 1583. szám alatt kiadott Utasítás I. részéhez* (háromszögtani háromszögelés általános része és részletes felmérés). Bp., 1906.

Ez a jelkulcs lényegében már megegyezik az 1865-ben kiadott német nyelvű utasítás jelkulcsával (2. kép).¹²

A *Rajzminta* a jobb felső sarokban feltüntetett jelzés szerint közvetlenül az *Utasítás* 169. §-ára, vagyis a birtokvázlatra vonatkozik. A 169. § áttételesen a 123. §-ra mutat, amely a felvételi előrajzzal foglalkozik. A jelkulcson továbbá az szerepel, hogy a birtokvázlatokra és térképekre utalnak a jelek, így a kataszteri térképek kirajzolása és beírása is ide tartozik.

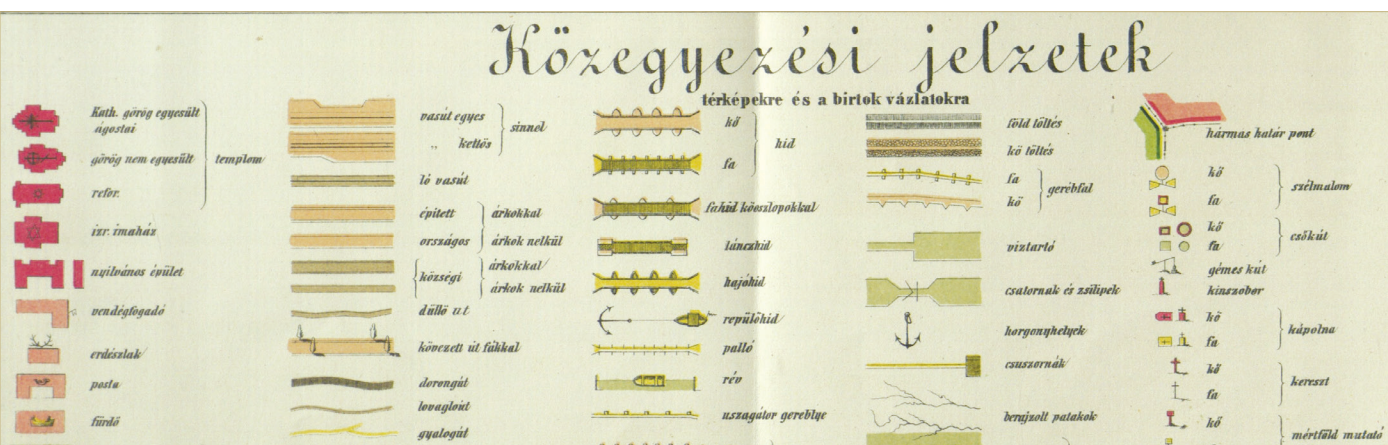
A 169. § kimondja, hogy a birtokvázlatok színezése, kirajzolása és beírása a XIII. számú minta szerint történik, és a 123. §-ban felsorolt adatok a birtokvázlatokba is beiktatandók. A felvételi előrajzon eszerint beírandó minden egyes részletben a birtokos házszáma és lakhelye, ahol a hely engedi, ott a birtokos vezeték- és keresztnéve és a művelési ág. Beírandók továbbá a helységek, telepítvények, puszták, majorságok és dűlők nevei, egyes házak, gyárok, hámorok, romok, vizek, nagyobb erdőségek és állandó gyalogutak elnevezései; határvonalakat tartalmazó szelvényeknél a csatlakozó község, kerület, vidék, szék, megye és ország neve, erdei, mezei és közlekedési utaknak, valamint azon községeknek nevei, ahová ezek az utak vezetnek, mind pontosan bejegyzendők. Célja, hogy ezen adatokat később a birtokvázlatokba és a térképekre át lehessen vinni. A térképezés elősegítése és a földfelszín alakzatának természetű előállítására céljából a felvételi előrajzba a hegycsúcsok nevei és a hegyerincek menetei mellékágaikkal együtt beírandók, valamint a vidék mindazon nevezetességei és ritkaságai, amelyek állandóságuknál fogva a helyszínrajzra nézve érdekes adatokat szolgáltatnak. Ez utóbbi, térképezést illető adatok azonban egyedül a földművelési térképekbe vezetendők be. Végül a felvételi előrajzba a vizsgálatok eredményei, a

lánccal végzett próbamérések eredményei „veres” vonalakkal, a cövekek iránya pedig rövid, „veres” húzásokkal megjelölendők.

A térképek kirajzolása és beírása a részletes felmérés legnagyobb részének elvégzése után, február körül kezdődött. A kirajzolásnál a felügyelő a felmérési tisztviselőket, rangjukra való tekintet nélkül, tehetségeikhez képest különböző rajzmunkákra, például színezésre, a részletek számozására, jelrajzhoz és beírásához alkalmazta. A kirajzoláshoz való színeket az egész kataszteri felügyelőség számára a felügyelő egyszerre tartozott elkészíteni, a XIII. rajzminta színeinek megfelelően. A kirajzolás a határoknak, épületeknek, helységeknek, a vasutaknak, patakoknak, folyóknak és tavaknak a színezésével kezdődött. A többi művelési ágat nem színezték, hanem a közegyezési jelrajz által különböztették meg egymástól. A színezés után a térképekre a birtokvázlat szerint az egyes részletek számait fekete tussal jegyezték fel. A részletek számozása után az úgynevezett jellegrajz következett a XIII. minta alapján.¹³ A részletek túlterhelése például fákkal és szőlőtőkékkel, valamint a zöldség- és díszkertekben időveszteséggel járó rajzolások kerülendők voltak. Házaknál a homlokvonalat az alapterületen belül, az utcára néző oldalon húzták be, a vizek folyásának irányát pedig nyíllal jelölték. A kirajzolás befejezően a községek, helységek, határos községek és általában a 123. §-ban felsorolt tárgyak neveit tartós tussal a térképre írták, és a határ mentén az utaknál megjelölték azokat a községeket, amelyek felé azok vezettek. A nevek helyesírása az adóhivatal kimutatásai szerint történt (243–253. §): „A térképek kirajzolásánál, és beírásánál ajánlatik ugyan a csinos kiállításra való tekintet, mindazáltal nagyobb gond fordítandó a helyességre, tisztaságra, és egyformaságra.” (253. §)

¹² *Instruction zur Ausführung der in Folge der Allerhöchsten Patentbeschlüsse vom 23. Dezember 1817 und vom 20. October 1849 angeordneten Katastral-Vermessung.* Wien, 1865.

¹³ A jellegrajz olyan rajz, amely a legjellegzetesebb vonásokat mutatja, a részleteket azonban nem.



Az 1869. évi kataszteri felmérési utasítás egyezményes jelei (részlet) ■

Az egyezményes jelek (3. kép) a mai topográfia csoportosítása alapján osztályokba sorolhatóak.¹⁴

1. Alaprajz szerinti jelek. Felülnézetben ábrázolják azokat a tereptárgyakat, amelyek mérete megengedi az alaprajz szerinti ábrázolását. Ilyenek pl. a nagyobb épületek: református templom, posta, nyilvános épület.

2. Meghatározott alakú jelek. Ilyen jeleket akkor használnak, ha a tereptárgy alaprajza felismerhetetlen lenne, vagy jelentősége miatt ki akarják emelni a tereptárgyat. Jellegük szerint lehetnek alaprajzot utánzó, felülnézetes jelek, amelyek emlékeztetnek a tereptárgy alaprajzára, pl. országos út, lóvasút, középület, híd. Lehetnek oldalnézetes jelek, amelyek emlékeztetnek a tereptárgy oldalnézeti képére, pl. szőlő, kőkereszt; összetett jelek, amelyek több geometriai elemből állnak, és nem emlékeztetnek a tereptárgy nézetére, pl. erdészlak; szerkesztett jelek, amelyek általában egyszerű geometriai alakzatok (pl. kör, csillag, négyzet, háromszög) és nem emlékeztetnek a tereptárgy nézetére.

3. Magyarázó jelek. Ilyen jeleket használnak a már meglévő jelek kiegészítésére, ki-

emelésére. A magyarázó jelek nem egy tárgy helyét, hanem valamelyik jellemző tulajdonságát, adatát adják meg, fejezik ki, pl. a növényzet jele, erdőben a fák fajtájának vagy folyónál a folyásirány megadása. Jellegük szerint lehetnek részben meghatározott alakú jelek, számszerű adatok, rövidítések.

4. Felületkitöltő jelek. Nagyobb felületek magyarázó jelei, amelyek meghatározott rend szerint ismétlődve helyezkednek el a felületen belül úgy, hogy annak teljes területét kitöltésük. Alkalmazásuk rendszerint felületszínezéssel kapcsolódik össze. Jellegük szerint lehetnek oldalnézetes jelek és szerkesztett jelek. A felületszínezés önállóan, felületkitöltő jellel együtt, valamint az utóbbi önállóan is szerepelhet (szőlő, kertek).

A kataszteri térképek tanulmányozásához a mellékletben közölt jelkulcs nyújt lehetőséget, annak alaposabb értelmezéséhez a hozzá tartozó utasítás egyes paragrafusai használhatók. Az 1856., 1865., 1869. évi felmérési utasítások és a jelkulcsok a www.catastrum.hu weboldalon érhetők el.

¹⁴ BENE ANDRÁS: *Topográfia*. Bp., 1981. 18–19.; MÉLYKÚTI GÁBOR: *Topográfia*. Bp., 2005. 30–33.; IRMÉDI-MOLNÁR LÁSZLÓ: *Térképalkotás*. Bp., 1970. 426–428.